

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS

MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI

YETİŞKİNLERDE DİNİ GELİŞİM

Yasemin ACAR

DENİZLİ-2023

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEZSİZ YÜKSEK LİSANS
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI

YETİŞKİNLERDE DİNİ GELİŞİM

Yasemin ACAR

Danışman

Doç. Dr. İsmet EŞMELİ

DENİZLİ-2023

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJE ONAY FORMU

Felsefe ve Din Bilimleri Dalı, Manevi Destek ve Rehberlik Programı Tezsiz Yüksek Lisans öğrencisi Yasemin ACAR tarafından hazırlanan ‘‘Yetişkinlerde Dini Gelişim’’ başlıklı Tezsiz Yüksek Lisans Projesi tarafımdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İsmet EŞMELİ

Danışman

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .../.../2023 tarih ve... .sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Harun ABACI

Enstitü Müdürü

ETİK BEYANNAMESİ

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsünün yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu; atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı; bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Yasemin ACAR

ÖNSÖZ

Bu projede ülkemizde ve dünyada gittikçe artan nüfus oranına sahip olan yaşlıların, yaşamlarının son evrelerinde olmalarından dolayı eşlerini, arkadaşlarını, tanıdıklarını kaybetmişler. Bunların yanında çocuklarının da evlenip kendi hayatlarına yönelmeleri onların daha da yalnızlaşmalarına sebep olmuştur. Yaşlı bireylerin, yaşlılıklarından kaynaklı olarak hastalıklarla karşılaşmaları, bedenen ve ruhen yorulmaları ve bunalım yaşamaları sonucunda ortaya çıkan psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik sorunlarının çözümü için manevi destek ve rehberliğin önemine dikkat çekmek istenilmiştir. Ayrıca onlara yönelik düzenlenen din eğitimi faaliyetlerinin içeriği ve yöntemleri konusunda da önerilerde bulunulmuştur.

Bu projenin tamamlanma aşamasına varıncaya kadar bütün süreçlerinde ilgi ve desteğini esirgemeyen, öneri ve düşünceleri ile beni yönlendiren değerli danışman hocam Doç. Dr. İsmet EŞMELİ 'ye teşekkürlerimi sunarım.

Yasemin ACAR

15.12.2023

KISALTMALAR

MDR: Manevi Danışman, Rehber

TDV: Türk Diyanet Vakfı

PDR: Psikolojik Danışma

İPDM: İslami Psikolojik Danışma Modeli

Vb. Ve Benzeri

a.g.t: Adı Geçen Tez

Dig. : Diğerleri

s.: Sayfa

S.: Sayı

Bkz: Bakınız

Bç: Başa Çıkma

t.y: Tarih yok

TDV: Türk Diyanet Vakfı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	İV
KISALTMALAR	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTARACT	VIII
GİRİŞ	1
1. GELİŞİM EVRELERİNDE DİN KAVRAMI.....	1
1.1. Çocukluk Evresinde Din Kavramı	2
1.2. Ergenlik Evresinde Din Kavramı	3
1.3. Yetişkinlik Dönemi Din Kavramı	5
2.YAŞLILIĞIN DİNSEL GELİŞİME ETKİLERİ	6
3. YAŞLILIKLA BERABER ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLERİN DİNE ETKİSİ	10
3.1. Yaşlılıkta Ortaya Çıkan Psikolojik Problemler Dine Etkisi.....	10
3.2. Yaşlılarda Ortaya Çıkan Sosyolojik Problemlerin Dine Etkisi.....	11
3.3. Yaşlılarda Ortaya Çıkan Fizyolojik Problemlerin Dine Etkisi.....	11
4. YAŞLILARA YÖNELİK MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK HİZMETİ.....	12
SONUÇ	16
KAYNAKÇA	17

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans Proje Özeti

Projenin Başlığı: Yaşlılarda Dini Gelişim	
Projeyi Hazırlayan: Yasemin ACAR	Danışmanı: Doç. Dr. İsmet EŞMELİ
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: viii+18
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri Programı: Manevi Destek ve Rehberlik	
<p>Yaşlı bireyler, yapılan bazı araştırmalar sonucunda Türkiye’de ve diğer ülkelerde yaş grupları arasında en dindar kesim olarak kabul edilmiştir. Bireyler, ileri yaşlara geldikten sonra dönemin vermiş olduğu durumdan kaynaklı olarak birtakım sıkıntılarla karşılaşmaya başlarlar. Bunlar fizyolojik sıkıntılar olduğu gibi iç dünyayı etkileyen ruhsal sorunlar da olabilmektedir. Bununla ilgili olarak manevi danışmanlık ve rehberlik alanında çalışmalar yapılmış ve yaşlı bireylere, hayatın anlamı ve amacı konusunda rehber olunurken, aynı zamanda da yaşlılığın vermiş olduğu fiziksel ve ruhsal problemlerle başa çıkma konusunda destek sağlanmıştır. Bu çalışmada çocukluk evresinden başlanarak ergenlik ve yetişkinlik evreleri arasındaki geçişlere dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda bu evrelerdeki bireylerin dini inanışları ve dine bakış açıları üzerinde durulmuştur. Çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerindeki bilgi birikimlerinden hareketle yaşlılık döneminde bireyin hayatında dinin etkisinin ne boyutta olduğunu görebiliyoruz.</p> <p>Yaşlılık dönemi manevi desteğin en çok ihtiyaç duyulduğu dönemlerden biridir. Çünkü bu dönemde birey sosyal hayattaki aktif yaşamından pasif bir yaşam tarzına geçiş yapmıştır. Bunun yanında yaşlılıktan kaynaklı hastalıklarla baş etmeye çalışmış, aynı zamanda da eş ve akran kayıplarıyla yüzleşmiştir. Bunlar gibi sıkıntılardan dolayı yaşlı birey, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetiyle yaşlıların yaşadıkları sorunlarla baş etmelerine destek olmak, bu zamana kadar yaşadıkları aile ve sosyal ortamlarında, yaşamlarını sürdürebilmeleri için yardımcı olmak, aynı zamanda dini inançlarına ve ibadetlerine sıkı sıkı bağlanarak hayatı daha anlamlı ve daha umutlu şekilde yaşamaları amaçlanmıştır.</p> <p>Bu çalışmada yaşlılık dönemin üzerinde durulduğu gibi, yaşlılık döneminde karşılaştığı fizyolojik ve psikolojik sıkıntılar üzerinde de araştırma yapılmıştır. Yaşlı bireyin bu sıkıntılarla baş etmede dini inancının etkisi yadsınamaz durumdadır. Yaşlı birey maddi ve manevi tüm problemlerinde dinine ve yaratıcısına sığınmış ve problemlerin yaratmış olduğu kötü etkileri olabildiğince en az düzeyde hissetmiştir. Buradan yola çıkarak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin önemini de anlamamıza vesile olmuşlardır. Aynı zamanda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetini yapacak kişinin dikkat etmesi gereken hususlar ve uyması gereken etik kurallara bu çalışmada yer verilmiştir.</p> <p>Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Manevi Danışmanlık, Din Eğitimi</p>	

ABSTARACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences Abstract of Master Thesis

Title of the Project: Religious Development in the Elderly	
Author: Yasemin ACAR	Supervisor: Doç. Dr. İsmet EŞMELİ
Date:	Nu. of pages: viii+18
Department: Philosophy and Religious Studies Subfield: Spiritual Support and Guidance	
<p>As a result of some research, elderly individuals have been accepted as the most religious segment among age groups in Turkey and other countries. After reaching older ages, individuals begin to encounter some problems due to the situation of the period. These can be physiological problems as well as psychological problems that affect the inner world. In this regard, studies have been carried out in the field of spiritual counseling and guidance, and while elderly individuals are guided about the meaning and purpose of life, they are also provided with support in coping with the physical and spiritual problems of old age. In this study, attention is drawn to the transitions between childhood, adolescence and adulthood. At the same time, the religious beliefs and perspectives of individuals in these stages were emphasized. Based on the knowledge accumulated in childhood, adolescence and adulthood, we can see the extent of the influence of religion on an individual's life in old age.</p> <p>Old age is one of the periods when moral support is needed the most. Because during this period, the individual transitioned from an active social life to a passive lifestyle. In addition, he tried to cope with diseases caused by old age and also faced the loss of his spouse and peers. Due to problems like these, elderly individuals need spiritual counseling and guidance services more than ever. With spiritual counseling and guidance services, it is aimed to support the elderly in coping with the problems they experience, to help them continue their lives in the family and social environments they have lived in until now, and at the same time to live life more meaningfully and more hopefully by strictly adhering to their religious beliefs and worship.</p> <p>In this study, as well as focusing on the old age period, research was also conducted on the physiological and psychological difficulties encountered during old age. The effect of the elderly person's religious belief in coping with these problems is undeniable. The elderly individual took refuge in his religion and his creator in all his material and spiritual problems and felt the bad effects of the problems as minimally as possible. Based on this, they have helped us understand the importance of spiritual counseling and guidance services. At the same time, the issues that the person who will provide spiritual counseling and guidance services should pay attention to and the ethical rules that they must follow are included in this study.</p> <p>Keywords: Old Age, Spiritual Counseling, Religious Education</p>	

GİRİŞ

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaşlı nüfusu giderek artmaktadır. Yaşlıların hayatlarının son evrelerinde olmaları, eşlerini, akranlarını kaybedip yalnızlaşmaları, ilerlemiş yaşlarından kaynaklı ortaya çıkan hastalıkları vb. gibi etkenlerden dolayı süregelen birçok problemleri olmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin yükselmesiyle beraber dünyadaki birçok kurumun yaşlılara yönelik faaliyetlerinin arttığını görmekteyiz. Bunların yanında din eğitimi ve dini rehberlik alanında bireylere manevi destek ve rehberlik hizmeti verilmesi gerekmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik bireylerin kaliteli ve huzurlu şekilde yaşamalarına katkı sağlamaktadır.

Manevi danışmanlar, yaşlılık döneminin getirmiş olduğu hassasiyetler sebebiyle, onlara yönelik yapılacak olan eğitimlerin yöntemlerini dikkatli şekilde seçmelidirler. Manevi danışmanlar manevi rehberlik hizmetlerinde bulunarak yaşlıların hayatla bağlarını güçlendirmekte, olan problemlerine çözümler üretmekte ve kalan hayatlarını kaliteli şekilde yaşamalarına olanak sağlamaktadırlar.

1. GELİŞİM EVRELERİNDE DİN KAVRAMI

Bireyi daha iyi tanımak ve anlamak için gelişim kavramını belirli alanlara bölerek incelemek daha uygun olmaktadır. Baktığımızda bireyin gelişim alanlarını fiziksel, bilişsel, sosyal, ahlak, cinsel, din, dil vb. gibi kısımlara ayırmak mümkündür. Saydığımız bu gelişim alanları süreklilik gösterip gelişmeye devam etmektedir.¹ Ayrıca bu gelişme alanlarının belli kuralları vardır. Yani rastgelelik söz konusu değildir. Birey anne rahmine düştüğü andan itibaren bebeklik, çocukluk, gençlik, ergenlik, yetişkinlik dönemlerinde de gelişimini devam ettirip olgunlaşmaktadır. Bireyin anne karnından itibaren başlayan bu gelişimi, sonraki gelişmeleri etkilemektedir.

Gelişim, farklı alanlara ayrılrsa bile kesinlikle hiçbir gelişim alanı bir diğerinden bağımsız değildir. Çünkü gelişim bir bütündür. Yani bir alanda gerçekleşen gelişim doğrudan diğer alanları etkiler. Örneğin; fiziksel olarak gelişen bireyin doğrudan psikolojik gelişimi de etkilenir. Ya da ahlaki gelişimi aynı zamanda bilişsel gelişimine bağlı olarak gelişir. Kısaca gelişimi ifade etmek gerekirse, insanın doğum öncesi döneminden başlayarak, hayatı boyunca her alanda kendini gösteren bir değişimidir. Ancak her çocukta da fitratı gereği bir varlığa inanma duyguları hep var olmuştur. Bununla ilgili Hz. Muhammet (s.a.v.) ‘Her çocuğu annesi

---

¹ Ali Eryılmaz, “Yaşam Boyu Gelişim Yaklaşımı- Life Span Developmental Approach”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2, 46-69 (2011).

fitrat üzere dünyaya getirir. Onun bu hali konuşma çağına kadar devam eder. Sonra ebeveyni onu Yahudi, Mecusi ya da Müşrik yapar.² Hadisi şerifi ile Gazali'nin insanın yaratılışı gereği er geç yaratıyı bulacak gücünün kendisinde vardır.³ Sözleri fitrat gerçeğini bize açıklamaktadır. İnsanın inanma fitratıyla doğduğunu bize açıklamaktadır. Hz. Âdem'den (a.s) günümüze kadar bütün toplumların doğru ya da yanlış herhangi bir dine inanışları hep var olmuştur. Tabi ki bu fitrat ile beraber gelen dini inançları da aile ve çevrenin etkisiyle gelişme imkânı bulmuştur. Çocuğun gizli olarak içinde olan inanma duygusu, ailenin vereceği doğru eğitim ve doğru güdülemeyle gün yüzüne çıkacaktır.⁴ Çocuğun aile ve çevresinin etkisiyle geliştirdiği dini inanışının temelini ise Allah tasavvuru oluşturmaktadır.⁵ Çocukta tanrı tasavvurunun gelişimini inceleyen Goldman, bu sürecin sözel, zihinsel, duygusal, ahlaki ve estetik alanlarla doğrudan ilgili olduğunu belirtir. Ona göre bütün bu alanlarda sağlıklı bir gelişme, çocukta Allah tasavvurunun gelişimine katkı sağlar.⁶ Birey, fizyolojik, psikolojik, sosyal, ahlaki vb. gibi alanlarda gelişim sağladıkça, aynı zamanda dini olarak da gelişim sağlayacaktır. Çünkü birey gelişimsel bir varlık olduğu için, diğer alanlarda süregelen gelişim, dinamik olarak dini alanda da kendini gösterecektir.

1.1. Çocukluk Evresinde Din Kavramı

İnsanlık tarihi ile birlikte ortaya çıkan olgulardan birisi de dindir. Tarihçiler, antropologlar, arkeologlar, kültür araştırmacıları dini olgu ve nesnelere tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla dinin tarihi, insanlık kadar eskidir. Din, bir fert ve toplum gerçeği olup, manevi hayatı zenginleştiren faktörlerin başında gelir. İnanma duygusu insanın doğuştan getirdiği ve onun kopmaz bir parçasıdır. Her şeye gücü yeten aşkın bir varlığa inanmak insanda bir ihtiyaçtır. İnsan, bu inanma ihtiyacını bazen gerçek kaynağından aldığı bilgilerle karşılamış, bazen de gerçek din önderlerini bulamadığı zamanlarda ise bizzat kendisi bir inanç dünyası oluşturmuştur. Taşlara, putlara, hayvanlara, atalar ruhuna ve benzeri değersiz şeylere tapmış, fakat mutlaka bir varlığa bağlanmış, onu kutsal olarak kabul etmiş ve ona karşı kulluk görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Sosyopsikolojik araştırmalar, insanlar arasında dinsizler bulunabileceğini göstermiş ama şimdiye

² M. Uğur Derman, "İslam Ansiklopedisi", *İstanbul Türk Diyanet Vakfı* 35 (2006).

³ Fatma Güner, "Çocuklukta Dini ve Duygu Gelişimi", *Diyanet Aylık*, 2018, 70-72.

⁴ Sümeyra Birecik, "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi", *Değerler Eğitimi* 15 (2017): 7-11.

⁵ Suzan Karsak, "Son Çocukluk Döneminde Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru", *Genç Atebe*, 2021, 44-48.

⁶ Aslıhan Atik, "Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (18 Mayıs 2015): 728-743.

kadar dinsiz bir toplum görülmemiştir. İnsanlığın ne kadar eski tarihine, ne kadar önceki devirlere inilirse inilsin, her zaman bir din olgusu ile karşılaşmıştır.⁷

Çocuk, yaratılışı itibariyle merak duygusu baskın olan bir varlıktır. Bunun için yeni karşılaştığı her objeyi sormak, araştırmak, öğrenmek istediği bir dönemdedir. Çocuk, bu merak duygusunun en üst seviyede olduğu 3-4 yaşlarındaiken, dini farkındalık kazanmaya başlamaktadır. Çocuğun bu dönemde ilk yaptığı da ailesinden gördüğü gibi namaz kılmak, kuran okumak, besmele çekmek gibi dini ritüelleri yaparak ve sorular sorarak merak duygusunu gidermeye çalışmak olmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde çocuğun, din ve ibadetlerle ilgili görüşünü belirleyen en baskın etkenin aile olduğuna saptanmıştır.⁸

Çocuklarda Allah inancı zihinsel gelişimleriyle bağlantılı olarak gelişim gösterir. Çocuk bu dönemde daha somut işlemler evresinde olduğu için ilah, melek vb. gibi konuları etrafında gördüğü varlıklarla anlamlandırmaya çalışacaktır. Mesela; yaratıcıyı bir insan gibi düşünebilir. Ancak çocuklar yaşlarının ilerlemesiyle birlikte soyut varlıkları anlamlandırmaya başlar ve somut düşünce biçimi ortadan kalkar. Çocuk 9-10 yaşlarından itibaren benmerkezci düşünmenin etkisinin azalmasıyla birlikte Allah hakkında soyut düşünmenin daha da arttığı söylenebilir.⁹

Çocuk ilk dini öğrenmelerini en başta ailede gördükleriyle temellendirir daha sonra ise, din ile ilgili öğrenmelerini okullarda, medya ortamlarında, arkadaş çevrelerinden öğrenmeye devam etmektedir. Çocukluk döneminde çocuklar, saf ve temiz oldukları için zaten din ile ilgili konularda veya başka konularda çevresindekilerin söylediklerini kolay inanmaya meyillidirler. Çocuğun bu dönemde dine karşı çıkması, şüpheli olması ya da dine itiraz etmesi bir yana, tamamıyla içten ve samimi bir şekilde dini inanmaya yönelecektir. Çünkü çocuk bu dönemde Allah'a inanarak güçlenmiş hissedecek ve kendisini Allah'a yakın görmeye başlayacaktır.¹⁰

1.2. Ergenlik Evresinde Din Kavramı

Gelişim dönemi olarak ergenlik dönemi çocukluk ile yetişkinlik arasındaki bir geçiş dönemidir. Yaş aralığı olarak ise 13-22 yaş aralığını kapsayan bir dönemdir.¹¹ Ergenlik

---

⁷ Eyüp Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4, 1 (2004): 211-220.

⁸ Ahmet Çın, "İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi", *Elektronik Sosyal Bilimler* 19/74 (2020): 692-709.

⁹ Karsak, "Son Çocukluk Döneminde Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru".

¹⁰ Mustafa köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 11 (2004): 137-154.

¹¹ Mustafa Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2004): 231-256.

döneminde birey fiziksel yönde, bilişsel yönde, sosyal rollerde önemli değişimler yaşar. Ergen birey fiziksel yönden de kas ve kemik sisteminde gelişim ve değişimler yaşar. Bireyde fiziksel olarak omuzlarının genişlemesi, boyunun uzaması, ses tonunun değişmesi vb. gibi değişikliklerin yanı sıra, psikolojik gelişimin, bilişsel gelişimin ve kimlik gelişiminin de etkin olarak gerçekleştiği bir dönemdir.

Birey bilişsel olarak somut işlemlerden soyut işlemler evresine geçmiştir. Çocukluk dönemindeki taklide dayalı öğrenmelerin aksine, ergenlik döneminde birey sorgulamaya, eleştirmeye dayalı bir öğrenim yaşamaya başlamıştır. Duygu durumu olarak ise, daha kaygılı, sinirli, otoriteye karşı bir karakter profili sergilemektedir.

‘Ergen bireye din psikolojisi açısından bakıldığında ise, ergenlik dönemi, dinin soyut içerikli biçimde anlam kazandığı bir gelişim dönemidir. Duygusal ve zihinsel gelişimin hızlanmasıyla birlikte artan arzu ve arayışlar, ergende dinsel yaşamın aktif olarak başlamasına zemin hazırlar. Dolayısıyla gerçek anlamda anlaşılan ve kavranan dinsel yaşamı birey 12-13 yaşlarından itibaren yaşamaya başlamaktadır. Bu sebeple din psikolojisi literatüründe ergenlik dönemi, ‘dinsel uyanış ve gelişimin’ gerçek anlamda başladığı bir gelişim dönemi olarak nitelendirilebilir.¹²

Ergen birey her ne kadar çocukluk dönemlerinde dine karşı ılımlı bir tavır sergilese de, ergenliğe girmeye başlamasıyla birlikte dönemin vermiş olduğu değişimler sebebiyle, dine karşı eleştirel, sorgulayıcı, isyankâr tutumlar sergilemeye başlayacaktır.¹³ Hatta ergen dini konularda şüpheye düşüp dine inanmayı reddetme noktasına kadar gidebilir. Aynı zamanda dönemin vermiş olduğu değişimlerden kaynaklanan cinsel arzular yüzünden ergen birey, suçluluk ve günahkârlık gibi duygular hissedip, yine dinden uzaklaşmaya yoluna gidebilir. Ergen birey 18-21 yaşlarına geldiğinde ergenliğin sonuna yaklaşmış olduğu için fiziksel, bilişsel, duygusal vb. gibi alanlarda durulmalar yaşayacaktır. Bu durumda da birey dine karşı olan sert tutumlarını yavaş yavaş ortadan kaldırmaya başlayacak ve dine karşı yeniden olumlu duygular besleyebilecektir.

Ergenlik dönemi bireylerindeki dini yaşama bakıldığında, ergenlerin, dini anlamalarında ve yaşamalarında büyük farklılıklar vardır. Yani ergenlerin dini hayatlarıyla ilgili bir genelleme yapmak söz konusu olmamaktadır. Çünkü ergen birey dinle ilgili konularda özellikle çocukluk döneminden fazlasıyla etkilenmektedirler. Çocukken aldığı dini

---

¹² Kader Cansu Abay, “Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında ‘Ergenlik Dönemi Dinsel Gelişimi’ Literatürü (1963-2020) Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2 (2020): 164-167.

¹³ Celal Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimname Düşünce Platformu*, 2014, 1-7.

eğitimler ergenlik döneminde çocuğu dine karşı daha kabullenir bir tutum sergiletirken, aynı şekilde çocukluk döneminde, dine karşı ilgisiz bırakılması ergenlik döneminde çocuğun, dine karşı aynı şekilde ilgisiz tutum sergilemesine sebep olabilecektir. Ayrıca ergenlik döneminde birey dini tecrübesi ne boyutta olursa olsun ibadet olarak çoğunlukla duayı diğer ibadetlere oranda daha düzenli kullandığı bilinmektedir.¹⁴

1.3. Yetişkinlik Dönemi Din Kavramı

Gelişim psikolojisi literatürüne bakıldığında gelişim dönemlerine ilişkin sınıflandırma konusunda ortak bir görüş olmamakla beraber, yetişkinlik dönemi kendi içerisinde ilk, orta ve ileri yetişkinlik gibi alt gelişim dönemlerinden oluşmaktadır.¹⁵ Bu kapsamda bazı gelişim psikologlarının ise son yetişkinlik dönemini yaşlılık dönemi olarak kabul ettikleri görülür.¹⁶ Ergenliğin çok değişkenli alanından çıkan birey ilk yetişkinlik dönemine geldiğinde var olan inançlarını test etmeye başlamaktadır. Bu dönemde eleştirel bir dinsel inançtan sıyrılan birey, inançlarını yapılandırdığı gelişim dönemine girmiş olacaktır. Ancak bu dönemde iç dünyasındaki çatışmalar bitmiş olsa da, okul hayatı, evlilik hayatı, çalışma hayatı gibi meşguliyetlerden dolayı, yine de gerçek anlamında dinde tam bağlılık sağlanamayacaktır.

Orta yetişkinlik dönemi olarak ifade edilen 40-65 yaş aralığında bireyin, ne ergenlik dönemindeki gibi eleştirici, sorgulayıcı bir din görüşü olacak, ne de ilk yetişkinlikteki gibi meşguliyetlerden dine karşı kayıtsız kalacaktır. Orta yaş dönemindeki birey, ilk çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde almış olduğu dini eğitiminin etkisini orta yaş döneminde dini inancını daha etkili bir şekilde yaşayarak hissedecektir.

Bu dönemin temelinde var olan benlik krizinin etkisiyle, ortaya çıkan manevi sıkıntılar, bireyi dine karşı daha bağlı hale getirecektir. Orta yaş döneminde birey çevresiyle ve kendisiyle ilgili yaşadıklarını tekrar gözden geçirip değerlendirmesi sonucunda, bilinci açılacak ve dini gerçekleri kavrayıp içselleştirme yoluna gidecektir. Orta yaş döneminde bireyler aşırı hırslı olabilirler ve çocuklarının başarılı olması için çok beklenti içine girebilirler. İstedikleri bu beklentiler gerçekleşmediğinde de depresyona girebilirler. Bireyin, orta yaş dönemindeki bedeninde oluşan değişimler, ortaya çıkan hastalıklar, öğrenme güçlükleri yaşaması, motivasyonunun düşmesi gibi sebeplerden dolayı zaten orta yaşa hemen

---

¹⁴ Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004): 147-178.

¹⁵ Yahya Aktu, "Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2 8/2 (2016): 162-177.

¹⁶ Kader Cansu Abay, "Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yetişkinlik Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1966-2021) Üzerine Bir Araştırma", *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 3 (2021): 91-113.

uyum sağlayamamaktadır. Bu durum neticesinde de eksik olan maneviyatına yönelik dini yaşantısını daha aktif hale getirmeye çalışacaktır.

Bireyler ilk yetişkinlikte iş hayatı, evlilik hayatı, çocukların büyümesi gibi birçok sorumluluklar yüzünden dine karşı kayıtsız kalmışlardır. Ancak orta yaşlılığa geçmesiyle dine karşı ilgi duyma, ibadetlere karşı bağlılık gösterme, cami veya Kur'an kurslarına gitme eğilimi göstermektedirler. Türkiye'de yapılan bir takım araştırmalar neticesinde orta yaş dönemi olan 40-65 yaş aralığındaki bireylerin inanç ve ibadet konularında çok ilgili ve uygulama noktasında da oldukça özenli davrandıkları görülmektedir.¹⁷

2.YAŞLILIĞIN DİNSEL GELİŞİME ETKİLERİ

Yaşlılık dönemi bir diğer adıyla ileri yetişkinlik dönemi kendi içinde sınıflara ayrılmaktadır. 64-75 yaş arası yaşlılık dönemi, 75-89 arası ihtiyarlık dönemi, 90 ve üzeri ise ileri ihtiyarlık dönemi olarak kabul edilmektedir.¹⁸ Yaşlılık döneminde bireyin dini gelişimini dikkate aldığımızda, birey çocukluk çağından başlayarak dine karşı her an ilgi göstermiştir. Fıtratında var olan inanma arzusu ailesinin, çevresinin etkisiyle daha da pekişmektedir. Tabii ki ergenliğe geçince vücudunda, zihin dünyasında oluşan değişikliklerle beraber dine olan ilgisi her ne kadar çocukluğa oranla azalmış olsa da, ergenliğin sonlarına doğru yine inanma eğilimi ağır basmaktadır. Yetişkinlik döneminde, dini inancını, bireyin mantığı tamamen kabul etmiş olsa da yukarıda da değinmiş olduğum gibi okul hayatı, iş hayatı, evlilik hayatı, çocuklarının eğitimi vb. gibi birçok konulardan dolayı ibadet boyutunda etkin bir rol gösterememektedirler. Yetişkinliğinin sonlarına doğru ise inanma ve ibadetlerdeki hassasiyetleri, diğer dönemlere göre gözle görülür tarzda artmaktadır.

Birey her yaşta gelişime açıktır ve yaşam boyu gelişmelerini sürdürür. Ancak ileri yetişkinliğe geçtiğinde gelişim seviyesi en düşük seviyelere inmektedir. Bu dönemde yaşlı bireyler psikolojik ve fizyolojik olarak zorlansalar bile manevi alanda en üst düzeyde olmaktadır. Günümüz dünyasında dine gereken ilgi gösterilmemiş olsa da yaşlılar dine karşı oldukça ilgili davranmaktadırlar. Çünkü yaşlı bireyler, hayatlarının son evrelerine geldiklerini bilirler ve ölüme yaklaştıklarının bilincinde olurlar. Bunun içindir ki yaşlı bireyler, ileri yetişkinlik dönemlerinde Allah'a olan inançlarını daha güvenli boyuta taşımak

---

¹⁷ M. Akif Kılavuz, "Yaşlanma Sürecinin Dini Gelişime Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005): 97-112.

¹⁸ Yıldız Öztan Ulusoy, "Orta Yaş Dönemi Bireylerin İçinde Buldukları Yaş Dönemine İlişkin Algılarının İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (2020): 587-601.

isteyecekler ve aynı zamanda da, yapmaya çalıştıkları ibadetlerini daha özenli yapmaya gayret edeceklerdir.¹⁹

İleri yetişkinlik döneminde olan bireylerin, yaşadıkları hastalıklar, ruhsal sıkıntılar, hayatın sonuna gelmiş oldukları düşüncesi, eşlerini kaybedenlerde ortaya çıkan yalnızlık hissi vb. gibi sebeplerden dolayı yaşlı bireyler, Allah'a olan inançlarını diri tutmaya, ibadetlerinde sebat göstermeye ve dualarla iç huzuru yakalamaya çalışmaktadırlar. İşte tam bu yüzdendir ki, ileri yaştaki bireyler diğer insanlara göre dini, hayatlarının tam merkezinde tutmaktadırlar.

İnsanların yaşları ilerledikçe, dinle olan ilişkilerinin daha sağlam olduğu görülmektedir. ‘Yaş ve dindarlık ilişkisi ile ilgili gerçekleştirilen bazı araştırmalar, ileri yaşlardaki insanların %50-70’inin din konusunun kendileri için daha anlamlı olduğunu veya daha önem kazandığını tespit etmişlerdir.’²⁰

Bireyin yaşının artmasıyla dindarlık seviyesi arasındaki ilişkinin birbirine paralel olarak geliştiğini yukarıda ifade etmiştim. Ancak, diğer bir yandan bakıldığında ise bütün bireylerin yaşlandıklarında dindarlık seviyelerinin yükseleceğini söylemekte çok doğru bir kanı olmayacaktır.²¹ Ölüm gerçeğinin yaşlı bireylere, diğer yaş grubundaki insanlardan daha yakın olduğunu söylesek bile, insanların hangi yaşta ölüme kendilerini yakın hissedeceklerini kesin olarak bilemeyiz. Çünkü 6 Şubat'ta Kahramanmaraş'ta gerçekleşen depremden örnek verecek olursak, bu büyük depremde 20 yaşındaki gençte, 70 yaşındaki yaşlı amcamızda aynı duyguları hissettiler. Bu acı veren olumsuz doğal afetin ardından genç birey ölümün sadece yaşlılıkta değil, aksine ölümün her an ve her yaşta insanı bulabileceğini idrak etmiş olmaktadır. Bununla beraber bu acı olayda annesini, babasını, kardeşini, komşusunu vb. gibi tanıdıklarını kaybeden gencin, kendi zihninde bir anlam arayışına gireceğini düşünebiliriz. Bireyin yaşadıkları, onun dine karşı olan yaklaşımını, yaşından daha çok etkileyecektir. Yaşlı bireylerde ortaya çıkan hastalıklar, sıkıntılar, yalnızlıklar, dindarlık alanında onların anlam arayışına girmeleri için birer fırsat olabilir. Ancak, anlam arayışına girmek için de, bireyin yaşının ilerlemesi bir şart değildir. Çünkü insanın dine olan motivasyonunu bir noktada yaşı değil, yaşadıkları arttırmaktadır.

Yaşlılık dönemi, dönem olarak aslında bir geri çekilme dönemidir. Yani fiziksel gerilemeler, bilişsel gerilemelerle beraber üretkenliğini de yitirme gerçeği bu dönemi bireyin

---

¹⁹ Abdullah İnce, “Elli ve Üzeri Yaş Grubundaki Üniversite Mezunlarına Dini Hayat”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (2013): 211-238.

²⁰ M. Akif Kılavuz, “Yaşlanma Sürecinin Dini Gelişime Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005): 97-112.

²¹ İnce, “Elli ve Üzeri Yaş Grubundaki Üniversite Mezunlarına Dini Hayat”.

gözünde olumsuzlaştırmaktadır.²² Hayatın son evresi olan yaşlılık evresinde bulunan birey, artık ölümle karşı karşıya olduğunun bilincine varır. Kendi kendine yaşadığı bu hayatı mukayese eder. İnançımıza göre öldükten sonra ahiret hayatının var olması bireyi umutlandırır ve ölümü kabullenmekte zorluk çekmezler. Ancak ahiret hayatı inancı olmayanlar için ölüm, soğuk ve korkutucudur. Bu sebeple yaşlılık döneminin motivasyonu ölümdür. İnançlı bir yaşlı için hayat, ölüme ve ahirete hazırlıktır. Bu yüzden yaşlılar da ölüme karşı hazırlık içindedirler. Aynı zamanda da ibadetlerine daha bağlıdırlar. Aslına bakarsak dindarlığın en üst düzeyde olduğu evre istisnaları göz ardı edersek yaşlılık evresidir. İnsanların sonsuzluk arzusu, ölümden sonraki yaşama inanma arzusunu ortaya çıkarır. Bu yüzden bireyler yaşlandıkça, iman etmeye daha yatkın hale gelmektedirler. Yaşlılık döneminde dindarlığın artmasının yanında ibadetlerde de artış görülmektedir. Bireylerin daha önceki yaşlarındaki inanç düzeylerinde dengesizlik, uyumsuzluk saptanabilirken, yaşlılık evresinde kesinlikle bunlar söz konusu olmamakla beraber aksine, koşulsuz kabul söz konusu olmaktadır.

Yaşlı ve dindarlığı konu alan bilimsel araştırmalarda, yaşlılığa göre dini inanç ve davranışlarda görülen farklılıkları incelemede üç modelin geliştirildiği görülmüştür. Bu modeller geleneksel model, sabitlik modeli ve ilgisizlik modelidir.²³

Geleneksel Model: Dini gelişimin birey üzerindeki etkisini, geleneksel model ışığında baktığımızda, birey zaten inanma fitratı ile dünyaya gelmiştir. Birey dini farkındalığını 2-3 yaşlarındayken aile ve çevresinde gördüklerini, taklide dayalı olarak yaşamaya başlamaktadır. Dini uyanmanın başladığı bu dönemde aslında model ailedir. Müthiş merak duygusuyla sorular sorarak ve taklit ederek aileden dinin içeriğini öğrenmeye çalışır. Birey bu dönemde, daha somut işlemler evresinde olduğu için, yaratıcıyı gördükleriyle tasavvur eder. Yani, yaratıcıyı bir insan gibi düşünür. Birey somut işlemlerden soyut işlemler evresine geçtiğinde ise, yaratıcıyı daha net anlamlandırmaya başlar ve ergenliğin de başlamasıyla ilk çocuklukta taklide dayalı olarak öğrendiği dini, sorgulamaya ve aynı zamanda taklit ettiği insanları da eleştirmeye başlamaktadır. Ergenlikle beraber dindarlık seviyesinde düşüş görülmektedir. Ergenlikten sonra gelinen dönem ilk yetişkinlik dönemidir. Bu dönemde de yine birey aile kurma, sosyal ilişkiler, iş hayatının vermiş olduğu ağır sorumluluklardan dolayı dindarlıkta düşüş yaşayacaktır. Zaten bu evrede birey, dindarlığın yerine hobiler edinir, hayatın anlamını

---

²² Lütfü İlgar Şengül, “Yaşlılık Dönemi ve Yaşlının Gelişim Görevleri”, *İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi*, 7 (2007): 147-156.

²³ Mustafa Arslan, “Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme”, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2 (2009): 112-125.

sorgulamaya başlar. Manevi bunalım ve dinsel motivasyon arayışı içine tam da bu yaş aralığında girer. Orta yetişkinlik dönemine geçiş aşamasında ise bireyde olgunlaşma ve mistik inanışlara doğru eğilimler başlar. Buna bağlı olarak ilk yetişkinlikte düşen dindarlık seviyesi yeniden yükselmeye başlar. Birey kendi için daha istikrarlı, daha sağlam bir dini inanç geliştirir. Yine orta yaş aralığında dini motivasyonu artar ve dini cemaat veya tarikatlara bağlılığı artar. Birey bu dönemde hem hayatı sorgulayabilirken hem de tasavvuf alanında kendini geliştirebilmektedir. Yaşlılık evresine geçtiğimizde ise hayatın sonuna gelmiş olma fikri çerçevesinde dine karşı daha fazla bağlılık gösterilecektir. Yani kısaca toparlamam gerekirse geleneksel modelde ilk yetişkinlikte düşen dindarlık sonraki dönemlerde yükselerek devam edecektir.²⁴

Sabitlik Modeli: Sabitlik modeline göre birey, dindarlığını belirli bir yere getirdikten sonra yaşı artsa bile dindarlık seviyesinde herhangi artma veya eksilmenin olmadığını savunan bir modeldir.

İlgisizlik Modeli: İlgisizlik modeline göre, bireyin ilk çocukluğundan itibaren başlayan dini gelişiminin istenilen düzeye çıkamadığını ve bireyin yaşının artmasıyla da dindarlık seviyesinin hiç yükseliş göstermeden sürekli düştüğünü savunan modeldir.

Yapılan bir değerlendirmede en doğru bilgiler ileri yaşlılık adı verilen 65 yaş sonrasında kendini göstermektedir. Bu modeller ışığında yaşlılık dönemi verilerine baktığımızda araştırma sonuçları ibadethanelere gitme devamlılığının yaşlılık döneminde devamlılık arz ettiğini gösterir. Yani insanlar yaşlandıkları dönemde camilere devamlı olarak giderek sabitlik modelini uygulamaktadırlar. Birey gençken iş hayatından, okul hayatından, üzerine düşen sorumlulukların ağırlığından vakit bulup yaşlılar kadar düzenli camilere gidememektedir. Yine aynı araştırmalar neticesinde yaşlı bireylerin inanç seviyelerinin yaşları ilerledikçe arttığını görürüz. Bu da yaşlıların inanç ve davranışlarda geleneksel boyutu uyguladıklarını bize göstermektedir.²⁵

---

²⁴ Mustafa Arslan, "Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme", *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2 (2009): 112-125.

²⁵ Mustafa Arslan, "Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme", *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2 (2009): 112-125.

3. YAŞLILIKLA BERABER ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLERİN DİNE ETKİSİ

3.1. Yaşlılıkta Ortaya Çıkan Psikolojik Problemler Dine Etkisi

Bireylerde yaş ilerledikçe gençlik dönemlerinde kendini göstermeyen birtakım ruhsal sorunlar görülmeye başlanmaktadır. Yaşlılığın başlamasıyla beraber bireyde meydana gelen ilk ruhsal problem eskiye, geçmiş günlerine duyduğu özlemdir. Çünkü birey yaşlandıkça yaşlılarını kaybetmekte ve hâlihazırda olan genç nesille tam iletişim halinde olamamaktadır. Aynı zamanda yaşlı bireyler genç ve dinamik olan yeni nesile ayak uyduramamakta, onların yaşadıkları gibi hayat yaşamaktan uzak olduklarından dolayı, gençlik dönemlerindeki eski yaşantılarını özlemektedirler. Yaşlı bireylere göre genç nesiller, kendileri gibi bir hayat yaşamadıkları için her geçen gün ahlaki olarak yozlaşmaktadırlar. Bu düşüncede olan yaşlı bireyler, içinde oldukları ortama ayak uydurmadıkları için ve geçmişe de büyük özlem duydukları için toplumdan kendilerini soyutlamaya başlamaktadırlar.

Yaşlı bireyler geçmişteki hatıralarına çok bağlıdırlar. Yeni düzene uyum sağlayamadıklarının dolayı hafıza bozukluğu yaşamaya başlarlar. Yani, akşam ne yediğini, bir gün önce eve gelen misafirin kim olduğunu veya iki gün önce nereye gittiklerini unutmaya başlarlar ama 50 yıl önceki hatıralarını zihinlerinde hep canlı tutarlar. Yani geçmişe bağlı yaşamak isterler. Yaşadıkları şundaki hayatlarından kendilerini soyutladıkları için ise, içe dönük, benmerkezci bir tutum sergilerler. Bu durum neticesinde de paraya karşı aşırı düşkünlük göstermeye başlayabilirler. Böyle benmerkezci olan yaşlılarda da sadece kendini düşünme, gençliğindeymiş gibi tutumlu olmak için aşırı cimrileşme huyları kendini gösterebilir. Bu davranışlarının temelinde yatan asıl sebep aslında bireyin yaşlandığını kendisine kabul ettirememesidir. Hala gençliğindeymiş gibi, tutumlu olmaya çalışarak para biriktiren yaşlı, biriktirdiği parayı harcayacak kadar zamanı olduğunu düşünür. Bu düşünce de onun aslında ölüm korkusu yaşadığını bizlere gösterir. Yaşadığı çevrede gördüğü arkadaşlarının, komşularının tek tek vefat etmesi yaşlıyı korkutmaktadır. Hayatının sonuna geldiği düşüncesini, tutumlu olarak ve para biriktirerek aslında ölüm gerçeğini bilinçaltına itmeye çalışmaktadır.

Yaşlı bireyin evlatlarının evden ayrılması, vermiş olduğu kayıplar, şiddet görme korkusu, yalnız kalacağı düşüncesi, ortaya çıkan hastalıklar vb. gibi birçok durum, yaşlıyı strese, bunalıma sokmaktadır.²⁶ Yaşlı birey bu kadar sorunla başa çıkmakta tabii ki zorlanacak ve bir anlam arayışı içine girecektir. Yaşlı bireyin yaşadığı tüm bu psikolojik problemler

²⁶ Ali Ağar, “Yaşlılarda Ortaya Çıkan Psikolojik Değişiklikler”, *Geriatrik Bilimler Dergisi* 3/2 (2020): 75-80.

karşısındaki tek ümidi, Allah'a olan inancı olacaktır. Ömrünün sonunda yaşadığı bu ruhsal problemler, onu ibadetlere daha bağlı biri haline getirecektir. Bu şekilde korkularını, kaygılarını daha kolay şekilde atlatmış olacaktır. Çünkü yaşlı birey, dine yönelerek bilinçaltına ittiği gerçekleri kabullenmiş olacağı için, iç dünyasında ruhen rahatlama sağlayacaktır.

3.2. Yaşlılarda Ortaya Çıkan Sosyolojik Problemlerin Dine Etkisi

Sosyal ilişkiler tüm insanların hayatında önemli yere sahiptir. Çevreyle gerçekleştirilen sosyal ilişkiler, insanların çocukluk dönemlerinde, gençlik dönemlerinde çok sağlamken, bireyler yaşlandıkça insanlarla olan sosyal ilişkileri azalmaktadır. Yaşlı bireylerin eşlerini, komşularını, arkadaşlarını kaybetmeleri onların kendi dünyalarına çekilip sosyallikten uzaklaştıklarını bize göstermektedir. Çünkü yaşlı birey eski tanıdıklarıyla kurduğu bu sosyalliği, yeni nesildeki insanlarla kuramamaktadır. Aradaki yaş farkı ve yaşama ortamları ve şartları her alanda kendini belli etmektedir.²⁷

Sosyalleşmenin temeli aslında en başta ailede atılır. Eskiden aileler anne, baba, çocuklar, nine ve dededen oluşurken, günümüzde modernleşme ve şehirleşmeyle beraber çekirdek aile modeli ortaya çıkmıştır. Bu sebepten dolayı da belli bir yaşa gelen gençler ayrı evlere çıkıp kendi dünyalarını kurmuş, yaşlılar ile aynı ortamlarda bulunamaz duruma gelmişlerdir. Bu durumun sonucunda da çevresindeki akranlarını kaybeden yaşlılar, genç nesille de aralarında olan bağın kopmasıyla yalnızlaşmışlardır. Yaşlı bireylerin yalnızlık duygularını azaltan en büyük etken ise inandıkları din olmuştur.

3.3. Yaşlılarda Ortaya Çıkan Fizyolojik Problemlerin Dine Etkisi

İnsanlar ömürleri boyunca hayatlarını anlamlı bir şekilde yaşamak isterler. İnsanların bu anlam arayışları hayatlarının en acı, en zor zamanlarında bile hız kesmeden devam eder. Bu durum herkes için aynıdır. İnsan hayatı boyunca çeşitli sıkıntılarla veya problemlerle karşılaşır ve bu durumlarda bile hayatlarında var olan anlam arayışını ve hayata olan umudunu kaybetmek istemezler. İnsanlar hayatlarının her anında fiziksel olarak sorunlar yaşayabilirler ancak, bireyler yaşlılık dönemlerine yaklaştıkça fiziksel olarak daha yetersiz, daha güçsüz hale gelmektedirler. Yaşlıların bu dönemde çevrelerindeki insanları kaybetmeleri, çocuklarının kendilerinden ayrı yaşamaları, var olan bu fiziksel yetersizliklerini daha da hissetmelerine sebep olmaktadır. Çünkü yaşlı birey fiziksel olarak yetersiz olduğu için hayatının birçok alanında yardıma muhtaç hale gelmektedir. Yaşlı bireylerin karşılaştıkları bu problemlerle başa çıkma yöntemi de genellikle dini inançları olmaktadır.

²⁷ Nesrin Çunkuş, "Yaşlılık ve Toplumsal Dışlanma", *Geriatrik Bilimler Dergisi* 2/2 (2019): 58-67.

Dini inançlar tabi ki yaşlıların olan problemlerini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ancak birey dini inancı ve teslimiyetiyle sabrederek, şükrederek, tevekkül edip dua ederek yaşadığı bu sıkıntıları anlamlandırmaya çalışmaktadır ve zorlanmadan bu durumu kabullenme yoluna gitmektedir.

4. YAŞLILARA YÖNELİK MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK HİZMETİ

Son yetişkinlik dönemi olarak bilinen yaşlılık döneminde bireyler fiziksel, sosyal, bilişsel olmak üzere birçok açıdan gerileme gerçekleşmektedir. Yaşlı birey bu gerilemelerden dolayı, kendisini dış dünyaya kapatıp içe dönük bir hayat yaşamaya başlamaktadır. Bu durum ise diğer insanlarla olan duygusal bağlarını koparıp bireysel bir hayatı tercih etmelerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu dönem birçok yaşlı grup için köşesine çekilip ölümü bekleme zamanı olarak anlaşılmaktadır.

Yaşlılık dönemi başka bir açıdan bakıldığında bireyin çocukluğundan itibaren yaşadıklarını sentez yaparak yeni bir kimlik oluşturmasıdır. Yani birey geçmişini gözden geçirir. Eğer geçmiş hayatında başarılar, mutluluklar varsa onları hatırlayarak, yaşlanmanın vermiş olduğu sıkıntılar daha kolay atlabilecektir. Yaşlılık döneminde bireylerde fiziksel açıdan bir gerileme olsa da aslında bilişsel açıdan öğrenmeye devam ettiği bir dönemdir. Tecrübeleriyle de yeni nesillere ışık olabilecek durumdadır. Bu durum yaşlı bireyi hala üretken gibi hissettireceği için yaşlılıktaki problemlerini asgari ölçüde hissedecektir.²⁸

Toplumumuzdaki yaşlıların ölüm hadisesini Allah'ın bir emri olduğunu kabul etmeleri, onların ölümle ilgili olan korkularını yok etmiştir. Ayrıca inançlı yaşlıların ölümden sonraki hayata olan inançları da ölüm korkularına yenmelerinde etkilidir. Yaşlı bireyler hayatın sonuna geldiklerinin bilincinde olmalarına rağmen inançlarıyla, teslimiyetleriyle bu dönemi kolay atlattıklarıdır. Aynı zamanda yaşlılar dönemin vermiş olduğu sıkıntılardan dolayı aksi, huysuz olabilmektedirler. Bu durumda da çevrelerinde bulunan insanların onlara karşı nazik, sabırlı bir tutum sergilemeleri, yaşlıların çevreleri tarafından anlaşıldıklarını düşündüreceklerinden olan sıkıntıları da rahatlıkla atlatacaklardır.²⁹

İleri yaşlılık sürecinde, dönemin vermiş olduğu problemleri aşmada din bireyin üzerinde önemli bir etkene sahiptir. Doğumundan başlayarak ölümüne kadar hayatının her anında din vardır. Yaşadığı çevrede de hayatı boyunca düğünlerde, mevlitlerde, cenazelerde vb. gibi birçok alanda din hep var olmuştur. Bundan dolayı da din, oluşan tüm sıkıntılarda

²⁸ Gülbaşak Yerli, "Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (2017): 1279-1287.

²⁹ Macid Yılmaz, "Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2013): 242-260.

bireyin sığınacağı bir liman olmaktadır. Dinin bu yönü sadece belirli bir yaş grubu üzerinde etkili olmasının aksine, hemen hemen bütün yaş gruplarında etkisini göstermektedir.³⁰ İnsanların karşılaştıkları sıkıntılarda ilk yapacakları şey genelde dua etmek ve yaratıcıya yönelmek olmaktadır. Yaşlı bireyler geçmiş yaşamlarından itibaren eğer böyle bir ortamda varlıklarını sürdürdülerse, din her alanda onlar için önemini koruyacaktır.

Din, bireylerin içlerinde yaşadıkları problemlerle başa çıkmalarına yardımcı olmakla beraber aynı zamanda yaşlıların ruh sağlıklarını korumalarında da büyük bir role sahiptir. Yani insanların başından geçen acı olaylar, hastalıklar, kayıplar vb. gibi durumlarda insanlar ilk olarak dini ritüellere yönelerek rahatlama çabı yapmaktadırlar. Bireylerin yaratıcıya olan güvenleri ve inançları, onların yaşadıkları bu sıkıntıların geçici olduğunu ve bu sıkıntıların bir gün son bulacağını kabullendirdiği için bu durumu kolay atlattıklarında önemli bir role sahiptir. İnsanın ruh sağlığına dini inancının eşsiz katkısından bahseden Neda Armaner, ‘dini inançtan kaynaklanan manevi değerlerden mahrum kalan bireylerin, ruhsal sıkıntılar yaşadığı anlarda çıkış yolları bulmakta zorlanıp, bundan kaynaklı yanlış tercihler yapacağına işaret etmiştir. İnançlı bir insanın böyle sıkıntılar karşısında inancının manevi gücünden her yönüyle faydalanacağını ve dolayısıyla dinin ruh sağlığı için vazgeçilmez bir unsur olduğunu savunmaktadır’³¹

Yaşlı bireyler yaşlandıkça dine karşı daha bağımlı olmaktadır. Buna göre birtakım yaşlılar gençliklerinde olmadığı kadar yaşlandıklarında dine ilgi duyarlar ve ibadetlerini eksiksiz yerine getirmeye çalışırlar. Yaşlarının ilerlemesiyle dine olan bağlılıklarının en büyük sebebi aslında hayatın sonuna gelmiş olmalarından ve ölüm gerçeğinin bilincinde olmalarından dolayıdır. Aynı zamanda Allah’a olan inancın yanında cennet, cehennem, hesap günü vb. gibi bilgilere de inanma oranı artmaktadır. Bunun yanında genç iken yapmış oldukları hatalardan arınmak isterler. Bunun için de en başta zararlı alışkanlıkları bırakma isteği içinde olurlar. Örneğin; uzun yıllar sigara içen birey yaşlanmaya başlamasıyla sigarayı bırakma yoluna girmektedir. Dinin etkisiyle ileri yaştaki bireyle çevrelerindeki insanlarla da gençliklerinde olduklarından daha güçlü ve daha anlamlı şekilde iletişim kurmaya özen gösterirler. Dini inanç ya da manevi destek, yalnızlık duygusu yaşayan, ilgi isteği olan, yakınlarını kaybetmenin vermiş olduğu acılarla baş etmeye çalışan, çevresinden sevgi

---

³⁰ Ayşe Şentepe, “Yaşlılık Döneminde Dini Başa Çıkma”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (31 Mart 2015): 186.

³¹ Macid Yılmaz, “Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2013): 242-260.

bekleyen yaşlılara duygusal olarak destek verir ve bu tür sıkıntıları daha kolay şekilde atlatmalarına yarar sağlamaktadır.

Türkiye’de 1998 yılında ‘‘Türkiye Ruh Sağlığı Profili’’ adlı bir çalışmada ruhsal problemler yaşayan yedi kişiden sadece birinin ruh sağlığı hizmetine başvurduğu öğrenilmiştir.³² Bu durum Türkiye’de olduğu gibi farklı ülkelerde de aynıdır. Yaşlı bireylerin ruh sağlığı merkezlerine gitmemelerinin farklı sebepleri olsa da en dikkat çeken sebep danışanların dindar olmasıdır. Dindar bireyler sorunlarını kendileri dini inançlarına sıkı sıkıya bağlanarak aşacaklarına inanmaktadırlar. Hatta bazı yaşlılar ruh sağlığı için gittikleri uzmanların kendilerinden daha az dindar olduğu düşünüp sorunlarını anlatmaktan kaçınmaktadırlar.³³ Psikologların ya da ruh sağlığı uzmanlarının kendilerini, dindar olarak görmediklerinde, danışanlarına manevi alanda soru sorma ya da manevi konulara değinme olasılıkları düşmektedir. Birçok yaşlı danışanlar konuşma esnasında psikologların manevi alanları kapsayan konulara girmekten kaçındıklarını fark etmektedirler. Böyle bir durumda da yaşlı danışanlar psikologların terapilerine katılmaktan kaçınmaktadırlar ya da terapiye katılsalar bile inançla ilgili sorularını sormaya, endişelerini anlatmaya çekinmektedirler. Yaşlı bireylerin ise geçmişe daha bağlı olmaları, yalnızlık yaşamaları, kayıplarının acısı, fizyoloji ve psikolojik olarak yorgun hissetmeleri gibi birçok sebepten dolayı bir danışandan yardım almak istemeleri gayet doğal bir durumdur. Ancak psikologlar veya ruh sağlığı uzmanlarıyla yaptıkları terapilerde, sorunlarının detayına inemedikleri için manevi danışman ve rehberlik hizmetlerine yaşlı danışanlar daha büyük ihtiyaç duymaktadırlar. Bundan dolayıdır ki; yaşlı bireylerin gün geçtikçe dine olan ilgilerinin artması, bir anlam arayışı içinde olmaları, karşılaştıkları problemler karşısında ruhsal olarak güçlenmeleri, hayata hala umutla bakabilmeleri ve önemli olduklarını hissedebilmeleri için manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmaktadır.

MacKinlay, ‘yaşlılıkta maneviyatın nasıl kavramsallaştırıldığını araştırmıştır. Ona göre maneviyat, her insanda bulunan ve hayata anlam katan bir boyuttur. MacKinlay, yaşamda anlam arayışı ile maneviyatı birleştirmiş ve yaşlı bireylerin hayatlarının anlamını nerede bulduklarını sormuştur. Hayatlarında kaybetme korkusu yaşamış yaşlı bireylerin, anlam kaynaklarını; eşleri, çocukları ve sevdikleri ile kurdukları ilişkiler şeklinde sıraladıkları

---

³² Halime Hilal Taşkın, ‘‘Yaşlı Manevi Danışmanlığında Psikoterapi Tekniği Olarak Manevi Anımsama Terapisi’’, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 6 (30 Aralık 2022): 9-38.

³³ Halime Hilal Taşkın, ‘‘Yaşlı Manevi Danışmanlığında Psikoterapi Tekniği Olarak Manevi Anımsama Terapisi’’, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 6 (30 Aralık 2022): 9-38.

sonucuna ulaşılmıştır.”³⁴ Bu sebeptendir ki manevi danışmanlık, danışanların maneviyatına ve değer verdiklerine ve inançlarına karşı saygılı olmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda manevi rehberlik, yaşlı danışanların ilgilerine, tutumlarına, düşüncelerine karşı empati kurmayı hedef alır. Bu şekilde de danışanın rahat hissetmesine ve danışmanıyla çekinmeden konuşmasına etkili olur. Yaşlı bireyler açasından baktığımızda yaşlanmak, sadece bedenen oluşan bir değişiklik değildir. Yaşlı birey fizyolojik olarak değiştiği gibi bilişsel ve duygusal alanlarda da değişim yaşamaktadır. Yani tüm güzelliğini, gücünü kaybederken, aynı zamanda zihnini yoran belirsizlikler, çevresinde oluşan kayıplar bireyi her alanda yormuş ve yaşlandırmıştır.

Bundan dolaydır ki; yaşlı bir bireye manevi rehberlik yaparken, yaşlı bireylerde ortaya çıkan fiziksel yetersizliklere, bilişsel değişikliklere, çevrelerindeki insanları kaybetmeleri sonucunda yaşadıkları yalnızlık duygularına, yaşlarının vermiş olduğu bilgi birikim ve tecrübelerine dikkat etmek gerekmektedir. Yani manevi danışman yaşlı danışanıyla konuşurken, ona değer verdiğini ve anlatacağı her konunun kendisi için dinlemeye değer olduğunu hissettirmelidir. Aynı zamanda yaşlı bireyin içinde yaşadığı problemleri dinleyerek, umutsuzluk yaşadığı konularda ona rehberlik edebilmelidir. Manevi danışman danışanına rehberlik ederken ilk başta danışanının sınırlarına saygı göstermelidir. Yani danışman kendi fikirlerini dayatmak yerine, danışanın inançlarına, beklentilerine uygun bir yol izlemelidir. Aynı zamanda danışanıyla konuştuklarının aralarında kalacağı konusunda danışman, danışanına güven vermelidir. Manevi danışmanın manevi birikimi, danışanının altında olmamalıdır. Bu durumda da danışan sorularına anlamlı bir cevap alamadığında, danışmana karşı olan inancını kaybedebilir. Bundan dolayı manevi danışman, kendi birikim ve mesleki yeterliliği ölçüsünde danışanıyla görüşmeler gerçekteştirmelidir. Yaşlılara yönelik yapılan manevi rehberlik hizmetlerinde, verilecek olan eğitim için manevi rehber hedefler belirlenmeli ve bir program dâhilinde eğitim gerçekteştirilmelidir. Yaşlı bireylerin ilgi ve ihtiyaçları sürekli değişebileceği için manevi danışman her yaşlı için özel program hazırlamalıdır. Manevi danışman donanımlı olmalı ve danışanın karşısında bilgisini ve güvenilirliğini her an hissettirmelidir.

---

³⁴ Halime Hilal Taşkın, “Yaşlı Manevi Danışmanlığında Psikoterapi Tekniği Olarak Manevi Anımsama Terapisi”, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 6 (30 Aralık 2022): 9-38.

SONUÇ

Yetişkinliğin bir sonucu olan yaşlılık döneminde birey fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak birçok problemlerle karşılaşır ve hayatının hemen hemen tamamında gerilemeler yaşar. Bu problemler ve hayatında yaşadığı gerilemeler sonucunda da bunu atlatabilmek adına kendisini dini inançlara ve ibadetlere yöneltmeye çalışır. Birey fizyolojik olarak yaşlandığı zaman, kendi kendine yetemez bir duruma düşmektedir. Aynı zamanda eşinin ve akranlarının acı kaybı, çocuklarının kendi yuvalarını kurup gitmeleri yaşlı bireyi bunalıma sürükleyebilmektedir. Bundan dolayı birey özellikle bu dönemde dini eğitime çok ihtiyaç duymaktadır.

Yaşlı bireye yönelik gerçekleştirilen bu manevi rehberlik, yaşlıların ilgilerini uyandırmalı, motivasyonlarını yükseltmeli ve hayatlarına huzuru, mutluluğu ve umudu getirebilecek kalitede olmalıdır. Aynı şekilde yaşlı bireyi sosyalleştirip, sıkıntılılarıyla baş baka kalmasını önlemelidir. Yani kısaca yaşlı bireye yönelik gerçekleştirilen bu manevi rehberlik, yaşlının tüm ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir.

Yaşlı bireyler bu dönemde geçmiş hayatlarına zlem duyarlar ve şuandaki hayatlarını gözden geçirip sorgularlar. Yaşayacakları günlerinin azaldığını ve lme her geçen gün daha da yaklaştıklarını düşünerek bunalıma girebilirler. Yaşlı bireyler bu bunalımlarını, karamsarlıklarını dini inanç ve ibadetlerine bağlanarak atlamaya çalışırlar. İşte burada da asıl görev manevi danışmanlara düşmektedir. Manevi danışman, yaşlı bireyin ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alarak danışmanlık yaptığında, yaşlı bireyin içinde yaşadığı manevi krizleri yavaş yavaş çözüme kavuşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, K. C. (2020). Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Ergenlik Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1963-2020) Üzerine Bir Araştırma. *Türk Din Psikolojisi*, 164-167.
- Abay, K. C. (2021). Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yetişkinlik Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1966-1921) Üzerine Bir Araştırma. *Türk Din Psikolojisi*, 91-113.
- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda Ortaya Çıkan Psikolojik Değişiklikler. *Geriatrik Bilimler*, 75-80.
- Aktu, Y. (2016). Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 162-177.
- Arslan, M. (2009, 2). Geleneksellik ve yaşlı dindarlığı: Taşrada sosyal. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 112-125.
- Arslan, M. (2009). Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme. *Yaşlı Sorunları Araştırma*, 112-125.
- Atık, A. (2015). Dini Gelişim Kurumlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Sebep. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, 728-743.
- Bilecik, S. (2017). Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi. *Değerler Eğitimi*, 7-11.
- Çayır, C. (2014). Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Bilimname*, 0-7.
- Çın, A. (2020). İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Dini Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler*, 692-790.
- Çunkuş, N. (2019). Yaşlılık ve Toplumsal Dışlanma. *Geriatrik Bilimler*, 58-67.
- Derman, M. U. (2006). *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 35). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eryılmaz, A. (2011). Yaşam Boyu Gelişim Yaklaşımı-Life Span Developmental Approach. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 49-66.
- G. (tarih yok).
- Güner, F. (2018). Çocukta Dini ve Duygu Gelişimi. *Diyanet Dergisi*, 70-72.
- İnce, A. (2013). Elli ve Üzeri Yaş Grubundaki Üniversite Mezunlarında Dini Hayat. *Toplum Bilimleri*, 211-238.
- Karsak, S. (2021). Son Çocukluk Döneminde Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru. *Genç Atebe*, 44-48.
- Karsak, S. (2021). Son Çocukluk Döneminde Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru. *Genç Atebe*, 44-48.

- Kılavuz, M. A. (2005). Yaşlanma Sürecinin Dini Gelişime Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 97-112.
- Koç, M. (2004). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması. *Çorum İlahiyat Fakültesi*, 147-178.
- Koç, M. (2004). Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 231-256.
- Köylü, M. (2004). Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 137-154.
- Lütfü İlgar, Ş. İ. (2007). Yaşlılık Dönemi ve Yaşlının Gelişim Görevleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi*, 147-156.
- Şentepe, A. (2015). Yaşlılık Döneminde Dini Başaçıkma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, 186-205.
- Şimşek, E. (2004). Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özelliklerini ve Din Eğitimi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma*, 211-220.
- Taşkın, H. H. (2022). Yaşlı Manevi Danışmanlığında Psikoterapi Tekniği Olarak Manevi Anımsama Terapisi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 9-38.
- Ulusoy, Y. Ö. (2020). Orta Yaş Dönemi Bireylerin İçinde Buldukları Yaş Dönemine İlişkin Algılarının İncelenmesi. 587-601.
- Yerli, G. (2017). Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 1279-1287.
- Yılmaz, M. (2013). Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 242-260.